

Autor opracowania: prof. dr hab. Marek Bernacki, ATH w Bielsku-Białej
Opracowania ukazały się drukiem w 2002 roku w warszawskim Wydawnictwie ADAMANTAN w serii "Przeczytaj Przed Maturą".

Władysław Reymont *Chłopi* (powst. 1899-1908; I. wyd. 1904-1909)

Biogram autora

Władysław Stanisław Reymont (właśc. S.W. Rejment) (1867–1925) – pisarz i publicysta. Był człowiekiem, który „stworzył siebie sam”; jego awans społeczny i kulturalny był zjawiskiem niespotykanym: oto syn wiejskiego organisty, urodzony we wsi Kobile Wielkie, który podobnie jak jego ojciec miał zostać organistą, po 57 latach burzliwego życia został w 1924 roku laureatem literackiej Nagrody Nobla!

W młodości Reymont miał się różnych zawodów, był m.in. czeladnikiem krawieckim, pracował na kolei oraz w wędrownym trupie teatralnej. W 1892 zadebiutował jako publicysta warszawskiego „Głosu”, później jako prozaik, drukując w krakowskiej „Myśli” nowelę *Wigilia Bożego Narodzenia*. W 1893 osiadł na stałe w Warszawie, poświęcając się pracy literackiej. Wiele podróżował. W latach 1895-1897 odwiedził m.in. Berlin, Brukselę, Paryż, Londyn.

W epoce Młodej Polski, w której dominowała twórczość poetycka i dramatyczna, a na plan pierwszy wysuwała się tematyka filozoficzna, psychologiczna i religijna – Reymont był niemal wyjątkiem, gdyż w swych dziełach dążył do wiernego odtworzenia rzeczywistości obiektywnie istniejącej, poznawanej za pomocą zmysłów. Obok Stefana Żeromskiego był czołowym przedstawicielem nurtu realistycznego w prozie Młodej Polski. Postacie literackie budował w oparciu o własne doświadczenia, przeżycia i obserwacje. Umiejętnie łączył realizm z naturalistycznym studium środowiska i elementami modernistycznej nastrojowości i symboliki.

Był tytanem pracy. Bywało, że pisał dwie powieści jednocześnie!

Ważniejsze utwory:

Komediantka (1896), *Fermenty* (1897), *Ziemia obiecana* (1899) (ekranizacja w reżyserii Andrzeja Wajdy, 1975), *Wampir* (1911), *Rok 1794* (1913–18), *Za frontem* (1919) *Krosnowa i świat* (1928).

Dzieła zebrane: *Pisma* (t. 1-20, 1921-1925), *Pisma* (t. 1-48, 1930-1934), *Pisma* (t. 1-20, 1948-1957), *Pisma* (t. 1-..., 1968-, edycja krytyczna, nie zakończona).

Geneza utworu

U schyłku XIX wieku następowały znaczące przemiany w strukturze wsi polskiej i świadomości jej mieszkańców; warstwy wykształcone, w tym znani artyści, przejawiali duże zainteresowanie tematyką wiejską (np. *Wesele* Stanisława Wyspiańskiego czy *Na skalnym Podhalu* Kazimierza Przerwy Tetmajera). Motyw chłopski przewijał się w dziełach Reymonta wielokrotnie, autor występował często w imieniu chłopów, wypracował własną filozofię natury i niechętnie odnosił się do życia miejskiego.

Umowę na napisanie tetralogii o polskiej wsi Reymont podpisał z redakcją „Tygodnika Ilustrowanego” pod koniec 1897 roku. Kłopoty zdrowotne oraz wypadek¹ spowodowały, iż pisanie powieści trwało aż 10 lat (od 1899–1908).

¹ W 1900 roku Reymont uległ pod Warszawą wypadkowi w katastrofie kolejowej; do końca życia otrzymywał rentę powypadkową.

Pierwotnie powieść ukazywała się w odcinkach na łamach „Tygodnika Ilustrowanego” (w latach 1902–1908). Pierwsze wydanie książkowe ukazało się w Warszawie w roku 1904 (t. 1-2) i całość w 1909 r.

Warto wiedzieć:

1. Władysław Reymont miał świadomość tego, że stworzył arcydzieło; powiedział:
„Wszystko, com napisał do *Chłopów*, jest moim wstępem literackim”.
2. Pisarz bardzo **dokładnie przygotowywał się** do napisania *Chłopów*: studiował folklor, warunki życia na wsi, prowadził nawet obserwacje meteorologiczne!
3. Pisarz zamierzał napisać **dalsze tomy cyklu**, a ich akcja miała być osadzona w... Ameryce, gdzie chłopci polscy emigrowali masowo pod koniec XIX wieku „za chlebem”. Warto wiedzieć, że w 1919 i 1920 roku pisarz odwiedzał środowiska polonijne w USA. Na spotkaniach autorskich agitował na rzecz udzielania pożyczki narodowej.
4. Jeszcze za życia pisarza jego najlepsza i najgłośniejsza powieść została **przełożona na 19 języków** (to utorowało Reymontowi drogę do lauru Szwedzkiej Akademii Nauk).
5. W 1924 roku Władysław Reymont dostał za *Chłopów* **literacką Nagrodę Nobla!**
6. Jak do tej pory **powieść** Reymonta **została sfilmowana dwukrotnie**: w 1922 r. przez Eugeniusza Modzelewskiego i w 1973 r. przez Jana Rybkowskiego (wtedy powstał też serial telewizyjny).

Czas akcji

Akcja powieści toczy się w latach 80. XIX wieku (1882–1883²) i trwa 10 miesięcy: od późnej jesieni (wykopki) – do lata (żniwa).

Miejsce akcji

Wieś Lipce. Znajduje się ona w gminie Tymów w Łowickiem i liczy kilkuset mieszkańców, w tym 40 gospodarzy. Znajduje się tu kościół, młyn, tartak, karczma i „ponad pięćdziesiąt chałup”. Wieś owa ukazana została jako swoisty „mikroświat”, żyjący własnym życiem; niewiele wydarzeń rozgrywa się poza nią (np. jarmark czy proces w Tymowie)

Uwaga: to świadomy zabieg autora, który zamyka świat przedstawiony *Chłopów* w „wydestylowanej”, niejako **mitycznej przestrzeni zamkniętej**.

² Dokładne daty nie są w tym przypadku tak istotne, gdyż autor celowo tworzy utwór epicki, epeję o charakterze uniwersalnym i ponadczasowym.

Tematyka

Według klasyfikacji, jaką przeprowadził znawca literatury polskiego modernizmu, Kazimierz Wyka – wszystkie wątki fabularne *Chłopów* (główne i poboczne) układają się w trzy wiodące i uzupełniające się nawzajem cykle tematyczne:

Cykl 1. Losy głównych bohaterów – dzieje Borynów, najbogatszej rodziny chłopskiej w Lipcach i całej gromady wiejskiej.

Uwaga: w powieści pojawia się ok. 90 postaci, które łącznie tworzą okazałą panoramę zróżnicowanego środowiska wiejskiego.

Cykl 2. Zagadnienia związane z obyczajami wpisującymi się w rytm roku obyczajowo-obrzędowo-liturgicznego.

Autor niezwykle precyzyjnie dokonuje prezentacji najważniejszych, tradycyjnych obyczajów kultywowanych na wsi polskiej (doroczne święta, odpusty, obrządki, obyczaje towarzyszące narodzinom, życiu i śmierci, a ponadto: wróżby, przesady, tradycje – podane najczęściej w oprawie słowno-muzycznej, takiej jak pieśni, przyśpiewki, tańce).

Najbardziej charakterystyczne przykłady:

- opis jarmarku (t. I),
- zrękowiny (t. I),
- wesele Boryny (t. I),
- wieczerza wigilijna (t. II),
- Wielkanoc (t. III),
- obrzędy pogrzebowe, stypa (t. IV),
- odpust (t. IV).

Cykl 3. Zagadnienia związane z cyklicznym następstwem pór roku i wyznaczonym przez nie tokiem prac polowych.

Autor wiernie oddaje klimat pracy na wsi polskiej, natomiast piękne, liryczne i plastyczne opisy przyrody lipieckiej stanowią niejako niezmiennie, choć powtarzalne (cykliczne) tło dla wydarzeń rozgrywających się w świecie ludzkim.

Najbardziej charakterystyczne przykłady:

- wykopki (t. I),
- szatkowanie kapusty (t. I),
- przędzenie wełny (t. II),
- żniwa (t. IV).

Bohaterowie

Bohaterem zbiorowym powieści jest gromada chłopska.

Obok rodzin Borynów i Paczesiów autor przedstawił epizodycznie także przedstawicieli innych rodzin lipieckich: **Płoszków**, **Balcerków** (Marysia Balcerkówna konkurowała z Jagną Paczesiówną o laur najpiękniejszej dziewczyny we wsi), **Kłębów** (Tomek Kłęb przewodził

wiejskiej biedocie), Wachników, Sikorów, Byliców, Cabanów, Białków, Walentów, Grzelów, Banachów, Rafałów, Koprzywów i innych...

Postacie pierwszoplanowe (wybór)

Maciej Boryna – senior rodu, pierwszy gospodarz w Lipcach, krzepki i postawny, wyróżnia się siłą charakteru, statecznością, pracowitością, zaradnością oraz zamożnością (ma 30 mórg ziemi):

„... na odwiecznych kmiecych rolach siedział, z dziada pradziada we wsi był, rozum miał, bogactwo miał...”

Boryna jest typem przywódcy – wieś darzy go większym zaufaniem niż wójta. Wśród domowników wzbudza respekt i strach. Pracę uważa za podstawę egzystencji – kiedy spostrzeżga, że Hanka ma charakter i jest „robotna”, zmienia swój stosunek do niej i traktuje ją jak prawdziwego członka rodziny. Maciej nie jest jednak ideałem, to postać złożona, nie wolna od słabości i małostkowości. Poznajemy go jako 58-letniego mężczyznę, zawierającego związek małżeński z 19-letnią Jagną. Maciej ma już za sobą dwa małżeństwa i czworo dzieci (Antek – najstarszy syn, Grzela – przebywa w wojsku, Magda – żona kowala i z drugiej żony – najmłodsza córka Józia). Trzecie małżeństwo to związek zawarty z namiętności, ale i z rozsądku, bowiem pole matki Jagny przylega do majątku Boryny. Urażony w swej godności i ambicji męża, staje się zdolny do zbrodni (tylko przypadek sprawia, że przyłapani kochankowie uchodzą z życiem). Wyrachowanie i egoizm sprawiają także, że Maciej gotów jest połączyć się z dworem przeciwko chłopom. Nie obchodzi go też los wiejskiej biedoty, powiada przecież: „...księdzowa to sprawa, nie moja”. Boryna ma jednak poczucie solidarności z gromadą i ogromną siłą charakteru; w sporze o las stara się konflikt załatwić polubownie, ale zna granice kompromisu i jako obrońca interesów wsi ryzykuje rozprawę, którą przyplaca zdrowiem.

Uwaga: Reymont wystylizował postać Boryny na chłopca-Piasta.

Antek Boryna – syn Macieja: „Wysoki, prosty, śmigły, w pasie cienki, w barach rozrosły, gibki”; porywczy, skłonny do bójek, uparty, hardy i dumny; ma silne poczucie godności. Jest już człowiekiem dojrzałym i ukształtowanym. Nie kocha swej żony, Hanki. Pracuje w gospodarstwie ojca. Czuje się wykorzystywany i ma poczucie krzywdy (konflikt z ojcem).

Jego wielką miłością jest Jagna Paczesiówna – kiedy na nią patrzy, oczy się mu świecą „kieby jakiemu wilkowi”. Namiętność sprawia, że zapomina o obowiązkach ojca – ciężar troski o los rodziny spada na barki Hanki. Kolejne małżeństwo Macieja pogłębia jeszcze konflikt między ojcem a synem – stary Boryna zawłaszcza ukochaną kobietę i pozbawia Antka 6 morgów, które prawem dziedziczenia ten uważał już za swą własność.

Antek boleśnie odczuwa izolację spowodowaną kłótnią z ojcem i związkiem z Jagną i pozornie tylko lekceważy opinię wsi, bowiem czuje się mocno związany z gromadą i nie potrafi odejść z wioski. W końcu uznaje jednak, że normy określające życie w gromadzie są dla niego nadrzędnym nakazem:

„W gromadzie żyję, to i z gromadą trzymam! Chceta ją [Jagnę] wypędzić, wypędźta; a chceta se ją posadzić na ołtarzu, posadźta! Zarówno mi jedno!”

Nie chce narazić się zbiorowości, gdyż z racji pozycji majątkowej do niego należeć będzie w przyszłości przywództwo nad gromadą. Mąż, ojciec i gospodarz zwycięża w nim nad szalonym kochakiem. W jego charakterze nietrudno dostrzec cechy ojca.

Antek jest kłębowskiem skrajnych namiętności, które zostają jednak opanowane przez wrodzony rozsądek.

Hanka – to jedna z najświetniejszych postaci kobiecych w literaturze polskiej, przechodzi ewolucję – od płacziwej, niezaradnej i zastraszonej żony i synowej do pewnej siebie i swej pozycji w gromadzie zaradnej matki i gospodyni („wilczyca”, którą cechuje „chłopski spryt”; Reymont świadomie dokonuje jej heroizacji!). Metamorfoza Hanka spowodowana jest głównie wypadkami losowymi: wygnanie z domu przez teścia, ciężka sytuacja materialna po przeniesieniu się z mężem do swojego ojca Bylicy, troska o głodne dzieci i poczucie zdrady zadurzonego w Jagnie męża nie załamują jej, lecz przeciwnie, wyzwalają niespodziewaną energię, zaradność i przedsiębiorczość: „bieda łatwiej przekuwa człowieka niżli żelazo” – mówi o sobie. (Znamienna jest jej reakcja na wymówki Antka, że przyjęła od starego Boryny pieniądze i żywność – Antek ucieka przed jej gniewem z domu.)

Podczas choroby Macieja i pobytu Antka w więzieniu staje się podporą rodu Borynów. Nie nawidzi Jagny, ale pierwsza wyciąga rękę na zgodę przed pielgrzymką do Częstochowy.

Podobnie jak Maciej Boryna, Hanka jest postacią niepospolitą.

Jagna – jedyna córka wdowy Paczesiowej, siostra Jędrzycha i Szymka, najbardziej urodziwa dziewczyna w Lipcach: „... piękna, biała na gębie, a urodna kiej jałowica”. Ma ciemne brwi i niebieskie oczy. „... strojna i takiej postury, że i drugiej dziedzicównie z nią się nie mierzyć”. Jagna jest dziewczyną zmysłową i pełną temperamentu, a przy tym rozpieszczaną przez matkę. Nie jest też obojętna na zaloty mężczyzn. Nie dorosła jeszcze do małżeństwa. Wychodząc za męża, spełnia wolę chciwej matki: „Mnie to wszystko jedno, każecie to pójdę... wasza w tym głowa, nie moja...”. Boryna zapisuje Jagnie 6 mórg pola.

Jagna próbuje żyć na własny sposób. Nie ma sprecyzowanych marzeń ani uczuć, poddaje się siłom nieświadomym, instynktownym:

„... taka cichość we mnie rośnie, kieby śmierć przy mnie stała, a tam mnie cosik porywa, tak ponosi, że tego nieba bym się uwiesiła i z tymi chmurami ponieśla w świat”.

Odczuwa zmysłową miłość do Antka, ale i romantycznie durzy się w Jasiu – przyszłym księdzu. Jagna posiada artystyczną duszę: przeżywa intensywnie muzykę organów, łatwo się wzrusza opowieściami Rocha lub pięknem wiosennego krajobrazu. Tworzy piękne kraszanki i wystrzyganki. Obca jest jej pogoń za bogactwem (np. drze zapis dotyczący pola i rzuca pod nogi Hanka).

Jagna nie jest złą dziewczyną, a jednak przywodzi Antka niemal do zabójstwa ojca, dla Jasia staje się grzeszną pokusą, a wójt defrauduje dla niej pieniądze gminne.

Dramat dziewczyny, zakończony wygnaniem ze wsi, wynika z jej odmienności i nieprzystosowania do życia w gromadzie. Jagna zapłaciła też za życiowe niepowodzenia wójtowej i organistów.

Postacie drugo- i trzecioplanowe (wybór)

Kuba Socha – chromy parobek Borynów, powstaniec z 1863 r. Ma silne poczucie dumy rodowej, czuje się gospodarskim synem, zaś los parobka przyjmuje z franciszkańską pokorą. Jego ziemię zabrali stryjowie. Jest religijny. Z dobrego serca ofiarowuje księdzu kilka upolowanych przepiórek; niespodziewana zapłata: „tylachna pieniędzy” (złotówka) i namowy Jankiela sprawiają, że Kuba zaczyna kłusować w lesie dziedzica. Nie jest złodziejem (zwymyślał Żyda, gdy ten proponował mu pokątną sprzedaż podbieranego koniom owsa), ale własność dziedzica traktuje jako niczyją. Podczas jednej z wypraw zostaje postrzelony. Nie wie, co zrobić i o pomoc prosi Jagustynkę i Jambrożego. Lęk przed szpitalem doprowadza go do samookaleczenia – ucina sobie nogę. Umiera z wykrwawienia. Boryna ceni jego pracowitość, ale nie wynagradza go odpowiednio za ciężką pracę i oddanie (Kuba sypia w stajni).

(Kuba reprezentuje idealistyczny mit polskiej inteligencji o „duszy anielskiej” polskiego ludu).

Jagustynka – wiejska wyrobnica najmitka:

„Przekorna baba była, nieustępliwa i o wszystkim mająca swoje powiedzenie, nieraz takie, że aż ludziom skóra cierpła i włosy stawały na głowie, bo nic nie uszanowała, nawet księdza i kościoła...”.

Złośliwa, dokuczliwa, o ciętym języku, intrygantka. Skłócała ludzi. Ta złość była efektem jej ciężkiego życia i złych doświadczeń – została wygnana z domu przez własne dzieci. Jednak nie była osobą z gruntu złą; to kobieta niezwykle spostrzegawcza i inteligentna.

(Jagustynka jest jedną z najznakomitszych kreacji Reymonta).

Witek – sierota, pastuch mieszkający u Borynów. Wiejski geniusz – zręcznie konstruuje ruchome zabawki. Kocha zwierzęta i ptaki. Lubi je oswajać (bocian). Sypia w stajni.

Dominikowa – matka Jagny, Jędrzycha i Szymka. Wdowa. Kobieta sprytna i przebiegła, nieustępliwa i twarda. Doprowadza do ślubu córki z Maciejem Boryną, znęcona bogactwem staro. Rozpieszcza córkę, synów traktuje jak parobków.

Roch – starzec z długą, siwą brodą; wiejski nauczyciel i duchowy opiekun gromady wiejskiej. Łagodzi konflikty i kłótnie. Pięknie opowiada i czyta książki. Budzi w chłopach narodową i społeczną świadomość. Poszukiwany jest przez carską policję.

Pan Jacek – oryginał i dziwak. Brat dziedzica, trzymający z wiejską gromadą i mieszkający pośród niej. Człowiek dobry, uczynny i pomagający biednym. Zdziwaczał po „grzechach młodości” (powstanie styczniowe, w którym uczestniczył wraz z Kubą i Maciejem Boryną).

Struktura społeczności lipeckiej

Podziały społeczne usankcjonowane są głównie przez tradycję religijną (wola Boża) i zakorzeniony od pokoleń obyczaj:

„Co parobek, to nie gospodarz.... Każden ma swoje miejsce i la każdego co innego Pan Jezus wyznaczył (...) tak być musi – bych porządek na świecie był!”

Główne kryteria podziału gromady chłopskiej

1. Kryterium majątkowe (ziemia, ilość morg)

- bogacze: Boryna, wójt, sołtys, kowal, ksiądz, organista
- posiadacze kilku mórg: Kłębowie, Gołębie, Sikory, Dominikowa, Balcerkowie, Grzelowie
- komornicy, najmici (bez ziemi): stary Bylica, jego córki (Hanka awansowała, zostając żoną Antka), Agata, Jagustynka

2. Kryterium stanowe

- chłopci (negatywnie nastawieni do szlachty)

- szlachta (obojętna na dolę chłopską: dziedzic; Pan Jacek pomagający chłopom i żyjący w rozwalonej chacie jest przez gromadę uważany za dziwaka)

3. Kryterium pokoleniowe

- rodzice-dzieci (Boryna – Antek, Dominikowa – Szymek). Rodzice bali się pójścia „na wycug” (taki los spotkał np. Jagustynkę), dlatego późno przekazywali dzieciom ziemię.

Uwaga: „Zwierzęce” poddanie się losowi przez ludzi starych to jeden z **przejawów naturalizmu** w powieści Reymonta

4. Kryterium administracyjne

- wójt Piotr Rakowski – jako urzędnik państwowy (rosyjski) zrywa związki z wsią i gromadą.
- arendarz Jankiel (Żyd) – zależny jest od dworu; pieniądze pożycza tylko bogatym; wykorzystuje chłopów.
- ksiądz – pozornie dobroduszny i poczciwy, naprawdę jednak małoduszny i interesowny. Unika konfliktów. Często trzyma stronę bogatych (po zejściu w lesie w kościele upomina tylko Jagnę, o wójcie milczy).

5. Kryterium narodowościowe

- Polacy (chłopi kierują się niechęcią do „obcych”)
- Żydzi
- Niemcy
- Cyganie

Kompozycja powieści

Powieść składa się z 4 tomów, zatytułowanych kolejno nazwami pór roku: *Jesień* (11 rozdziałów), *Zima* (13), *Wiosna* (11), *Lato* (13). Utwór poprzedzony został dedykacją: „Miriamowi (Zenonowi Przesmyckiemu)”. **Uwaga:** w pierwszych wydaniach znajdował się także podtytuł *Powieść współczesna*.

Przegląd najważniejszych wydarzeń w poszczególnych tomach tetralogii

Tom I. Jesień

I. Jest koniec września. Stara Agata opuszcza Lipce (swoich krewniaków, Kłębów) i idzie na żebry, by w zimie nie być ciężarem dla rodziny. Na drogę błogosławi ją ksiądz i daje złotówkę. Na polu Boryny kopią ziemniaki Hanka i najemnicy. „A jesienią to już la niej miejsca nie ma w sieni ani we chliwie” – komentuje Jagustynka odejście Agaty. Nadbiega zdenerwowana Józia – krowa Boryny jest chora.

II. Kościelny, stary Jambroży, bada krowę na podwórku domu Macieja Boryny. Nie widzi dla niej ratunku. Wraca Boryna i kosą dobija zdychające zwierzę. Krowa została przegoniona

przez borowego, bowiem pasła się na dworskich zagajnikach, które jednak zgodnie z prawem serwitutowym należały do wsi. Pastuch Witek przerażony ukrywa się przed gospodarzem. Darowuje Józci drewnianego ptaszka, który porusza się jak żywy. Tymczasem rozsierdzony Boryna po krótkim odpoczynku idzie do wójta w sprawie wezwania do sądu. Dawna służąca Jewka oskarża Macieja, że nie zapłacił jej za posługę i wygnał ją z jego własnym dzieckiem. Boryna zaprzecza wszystkiemu. Odgraża się też, że zaskarży dwór o stratę krowy. Wójtowa namawia Macieja, by ożenił się po raz trzeci. Pada imię Jagny. Boryna wzbrania się przed małżeństwem. Wracając do domu, przechodzi jednak koło chaty Dominikowej i podgląda przez okno Jagnę, skubiącą gęsi.

III. O świcie Kuba krząta się po gospodarstwie. Boryna zbił Witka za poniesioną stratę i wyjeżdża do Tymowa na rozprawę sądową. Oskarża Jewkę. Rozprawa kończy się niczym. Boryna wraca do domu z Dominikową, która jest bardzo miła dla Macieja. Na polu Boryna spotyka Jagnę, z zachwytem podziwia jej młodość i urodę.

IV. Niedziela. Kuba uczy Witka pacierza na pastwisku. Następnie ofiarowuje księdzu upolowaną kuropatkę. Podczas mszy Kuba przeżywa głębokie wzruszenie, a Antek obserwuje Jagnę.

Obiad u Borynów. Antek kłóci się z ojcem, uważa, że pracuje u niego jako parobek i nie dostaje należnego mu majątku.

W karczmie lipeckiej u Żyda Jankiela: rozmowy i zabawa; arendarz namawia i kusi Kubę, by polował dla niego; daje strzelbę i proponuje rubla za ustrzelenie sarny.

V. Nadciąga jesień. Przyroda kończy okres wegetacyjny. Jarmark w Tymowie w dzień św. Korduli. Józia i Hanka sprzedają wieprze, a Antek pszenicę. Pisarz gminny układa skargę Boryny na dziedzica (strata krowy). Boryna spotyka Jagnę. Ofiarowuje jej chustę, którą kupił wcześniej dla Józki, i jedwabną wstążkę.

VI. Zbieranie kapusty na zabłoconych polach. Jambroży przybywa do Dominikowej jako wysłannik Boryny. Matka Jagny zgadza się na zrękowiny. Liczy, że stary Maciej zapisze Jagnie ziemię. Józka zaprasza Jagnę do siebie na obieranie kapusty.

VII. Jagna przymierza chustkę i wstążkę – prezenty od Macieja. Szykuje się do wyjścia do Borynów na obieranie kapusty. Zjawia się Mateusz Gołąb. Plotkowano o nim, że przestaje z Jagną. Dominikowa wyrzuca go z domu.

W domu Borynów: gwar, śmiechy, ploteczki. Jagnie podoba się Antek. Przychodzi Boryna i częstuje gości okowitą, stawia na stół jedzenie. Zjawia się Roch, który opowiada o udomowieniu dzikiego psa przez Pana Jezusa. Antek po kryjomu odprowadza Jagnę do domu.

VIII. Buchnęła wieść o „Borynowych z Jagną zmówinach”. Dominikowa z wójtem omawia szczegóły kontraktu małżeńskiego. Zrękowiny w karczmie. Boryna godzi się dać przyszłej żonie 6 mórg najlepszej ziemi. Młynarz przynosi wieść, że dziedzic sprzedał las na Wilczych Dołach, który należał do wsi.

IX. Dzień Zaduszny. W kościele pierwsze zapowiedzi ślubu Boryny z Jagną. Dzieci Boryny rozżłoszczone. Józka płakała, „Antek zaś gorzał w mękach coraz boleśniejszych i sroższych...”.

Nabożeństwo zaduszne i nieszpory, procesja na cmentarz. Kuba wraz z Witkiem odwiedza grób rodziców i wspomina swoje dzieciństwo.

X. Antek odwiedza księdza. Ten zabrania mu sprzeciwić się woli ojca. Kowalowi Antek mówi, że będzie walczył o swoje i nie ustąpi, pójdzie do sądu. Antek wszczyną kłótnię z wójtem i kowalem. W karczmie narada o lesie sprzedanym przez dziedzica.

Roch naucza dzieci u Boryny. Hanka rozmawia ze swoim ojcem, Bylicą. Staruszek skarży się na siostrę Hanki, Weronikę, która nie daje mu jeść i wygania z domu. Boryna zaprasza na wesele. Kłótnia i bijatyka Boryny z Antkiem:

„Rzucili się na siebie jak dwa psy wściekłe, chycili się za piersi i wodzili po izbie, miotali, bili sobą o łóżka, o skrzynie, o ściany, aż łby trzaskały”.

Następnego dnia Maciej wyrzuca z domu Antka i jego rodzinę. Ci przenoszą się do ojca Hanki. Antek przysięga zemstę na ojcu.

XI. W dzień ślubu Dominikowa daje Jagnie rady małżeńskie. Ta jednak wciąż myśli o Antku, choć jest posłuszna matce. Muzykanci przychodzą po pana młodego. Ślub. Powitanie pary na progu przez Dominikową. Przyjęcie weselne. Gry i zabawy, przyśpiewki parobków. Wszyscy tańczą z Jagusią. Zabawa trwa do rana.

XII. Kuba został postrzelony przez borowego podczas kłusowania na dworskiej ziemi. Leży w oborze. Jest ranny nogę. Słucha opowieści Witka o weselu. Jambroży wyciąga nożem śrut z nogi Kuby i radzi dokonać amputacji w szpitalu miejskim. Kuba sam obcina sobie nogę siekierą. Józia przynosi mu weselny poczęstunek. Kuba umiera z powodu wykrwawienia.

Jagna przenosi się do domu Boryny. Znowu zabawa. Jankiel przychodzi z życzeniami dla młodej pary i zabiera strzelbę, którą pożyczył Kubie. W Lipcach spada pierwszy tego roku śnieg.

Tom II. Zima

I. Antek wciąż myśli o zemście. Nie pracuje. Jego rodzina żyje w nędzy. Sprzedaje krowę, dla której nie ma paszy i chce wyruszyć w świat, by szukać zarobku. Po drodze spotyka ojca i macochę jadących na saniach. Wraca do karczmy i upija się. Lipeccy gospodarze jadą do sądu, skarżyć dziedzica o pobicie pastuchów.

II. Hanka tęskni za dostatkiem domu Boryny. Skarży się na swoją ciężką dolę. Dzięki sprzedanej krowie oddaje długi. Żona organisty daje jej pracę przy oprzędzaniu wełny. U młynarza Hanka wyprasza dla Antka pracę w tartaku. Po wsi krążą plotki o romansie Antka z Jagną.

III. Antek pracuje u młynarza w tartaku. Pracą kieruje Mateusz. Ci dwaj żywią do siebie niechęć. Antek przychodzi do młyna, by zemleć kaszę i podsłuchuje, jak Mateusz obmawia ojca i Jagnę oraz przechwala się swymi miłosnymi podbojami. Antek staje w obronie czci Jagny i wrzuca Mateusza do stawu, ciężko go przy tym turbując. Zastępuje Mateusza przy kierowaniu pracą w tartaku.

IV. Przygotowania do Wigilii Bożego Narodzenia. Syn organisty, Jasio, roznosi opłatki. Boryna wciąż kocha Jagnę, ale młoda żona „... tyle dbała o jego kochanie, co o ten śnieg z łońskiego roku, jakaś mroczna była, zniecierpliwiona jego amatorami, zła...”.

Wigilia. Do Borynów przychodzi Jagustynka wygnana przez swoje dzieci. Roch czyta pobożną książkę. Dzielenie się opłatkiem – również ze zwierzętami. Borynów odwiedza kowal z rodziną. Pasterka. Antek klęczy przy Jagusi i namawia ją na schadzkę.

V. Jagna usłyszała, że Antek pobił się o nią z Mateuszem. Zalewa ją fala czułości. Po raz pierwszy spostrzega wyraźnie starość męża, „pierwszy raz obudził się w niej wstręt do niego i głęboka niechęć, nienawiść prawie”.

Do Boryny przychodzi delegacja chłopów, by przeszkodził bezprawnemu wyrębowi lasu. Boryna jednak nie chce się angażować w tę sprawę i wymawia nagłym wyjazdem do krewnych. Jagna uciekając przed pokusą i Antkiem, wyjeżdża z Boryną.

VI. Pan Jacek szuka Kuby, który uratował mu niegdyś życie na wojnie. Witek prowadzi tajemniczego gościa na grób Kuby.

Antek namawia Jagnę na schadzkę. Całują się „dziko, bezprzytomnie”. Stary mąż woła Jagnę, a ta ucieka w popłochu z objęć Antka. Boryna znajduje zgubioną zapaskę Jagny.

VII. Święto Trzech Króli. W odwecie za skargę do sądu dziedzic nikogo z Lipiec nie wynajmuje do wyrębu lasu. W karczmie aż kipi od rozmów o konflikcie z dworem. Zjawia się Mateusz, godzą się z Antkiem. Antek radzi, aby całą wsią iść, gdy zaczną wycinać las, i nie pozwolić na wyręb, dopóki dziedzic nie ugodzi się ze wsią. Antek tańczy z Jagną, a Maciej zły siedzi w alkiej. Poirytowany zabiera żonę do domu.

VIII. W domu Borynów zapanowała „ciężka cichość, złowrogo przyczajona i pełna powstrzymywanych gniewów a żalów”. Boryna staje się szorstki i surowy dla Jagusi. Pilnuje jej na każdym kroku. Jagustynka buntuje Jagnę przeciwko mężowi.

Przychodzi ksiądz po kolędzie i, „przygotowany” uprzednio przez Dominikową, wstawia się za Jagną u Macieja. Namawia go też do zgody z Antkiem.

Jagna wciąż spotyka się z Antkiem. Pomaga im w tym Jagustynka, która „... wszystko to robiła przez czystą złość do całego świata! Mściła się na drugich za własną poniewierkę i krzywdy...”.

Boryna otrzymuje od wójta wezwanie do sądu na rozprawę o zdechłą krowę. Maciej zapowiada żonie jutrzejszą nieobecność w domu do późnej nocy. Wiadomo, że szykuje jakiś podstęp.

IX. Hanka z ojcem zbiera chrust w lesie. Dochodzą ich odgłosy wyrębu lasu w Wilczych Dołach. W drodze powrotnej Hanka spotyka wracającego z sądu Borynę, który przegrał sprawę o krowę. Teś podwozi Hankę do wsi i proponuje pomoc.

X. Przęślicowa wieczornica u Kłębów. Wpadają kolędnicy z niedźwiedziem. Dużo śmiechu i psot. Jagna wychodzi od Kłębów. Za nią jak cień wymyka się Antek.

XI. Miłosne uniesienia Antka i Jagusi w stogu słomy. Kochankowie nie zauważają śledzącego ich Macieja, który powrócił już z sądu. Zdradzany mąż podpala bróg i atakuje widłami Antka, który uchodzi jednak z życiem.

XII. Jagna dostaje się na języki we wsi. W pogorzeliisku znaleziono jej zapaskę. Kowal podjuzda przeciwko Antkowi.

Nazajutrz wzburzenie i plotki ucichły. Jagna przebywa u matki. Ostatki. U bogatych gospodarzy pieką pączki. Wieczorem zabawa w karczmie. W domu Dominikowej wójt i sołtys „zgodę czynili między Jagną a Boryną”.

Hanka udaje się po pomoc materialną do Macieja. Antek każe jej odnieść z powrotem wszystko, jednak Hanka po raz pierwszy w życiu przeciwstawia się mężowi.

Antek rzucił pracę, pije w karczmie i nadal spotyka z Jagną. W schadzkach pomaga kochankom brat Jagny, Szymek. Spotkania jednak się kończą, bowiem Jagna po ugodzie wraca do

męża. Antek czatuje na nią w kościele, gdzie ksiądz publicznie wypomina jego grzechy. Wściekły Antek wybiega z kościoła. Cała wieś odsuwa się od niego.

XIII. Zimowe roztopy. Biedni we wsi, jak co roku cierpią głód – nastał przednówek. Boryna odsuwa się od żony. Jej uczucie do Antka wygasa, mimo to spotyka się z nim nadal. Czynią sobie nawzajem wymówki.

Po wsi roznosi się wieść, że dziedzic rozpoczął wyrąb chłopskiej części lasu. Gospodarze zbierają się w karczmie. Nad ranem Antek bije w dzwon na alarm. Zbierają się chłopci i idą walczyć o las w Wilczych Dołach. Przewodzi im Maciej Boryna.

Chłopci przepędzają drwali. Dwór jednak był uprzedzony przez kowala, który sprzeciwiał się tej wyprawie i przysłał zbrojnych ludzi. Rozpoczyna się bitwa. Lipczacy są górą. Stary Boryna ściera się z borowym. Antek z oddali mierzy do swego ojca z flintówki. W ostatniej chwili rezygnuje ze strasznego zamiaru. W tym czasie borowy uderza Macieja kolbą strzelby w głowę. Ten nieprzytomny pada na ziemię zalany krwią. Antek dopada borowego i zabija go.

Chłopci wracają do wsi po zwycięskiej bitwie z dworem. Borynę, „podobnego do trupa”, pieczołowicie ułożono na saniach i odwieziono do domu.

Tom III Wiosna

I. Stara Agata powraca do Lipiec. Jest szczęśliwa, że może znów oglądać swą rodzinną wieś. Dziękuje za to Bogu. Jest zdziwiona, że pola lipeckie w kwietniu są puste, nie widzi na nich pracujących chłopów. Także wieś jest dziwnie opuszczona. Agata jeszcze nie wie, że mężczyźni odbywają karę więzienia za pobicie dworskich ludzi. Agata rozdaje swym krewniakom i ich dzieciom wyżebrane podczas zimy prezenty. Krewni są zadowoleni z jej powrotu i przyjmują ją pod swój dach (Agata ma pieniądze).

II. Niedziela Palmowa. Hanka z powrotem jest gospodynią u Macieja Boryny, który wciąż leży nieprzytomny. Chorego odwiedza często kowal. Pragnie coś wyszarpnąć dla siebie z majątku Borynów po śmierci starego. Szpieguje też Hanke. Kowal namawia Jagnę, by szukała schowanych pieniędzy Boryny.

Józka z Witkiem święcą palmy w kościele. Roch z więzienia przynosi Hance wieści od Antka. Boryna na pewien czas odzyskuje przytomność. Nakazuje Hance bronić Antka przed sądem i przeznaczyć na to choćby i pół gospodarki. Pozwala jej też wziąć schowane w zbożu pieniądze.

III. W domu Borynów przedświąteczne oprawianie wieprza. Kowal namawia Hanke, by dowiedziała się od Macieja, gdzie schował ruble. Hanka go przepędza. Niedługo później spotyka przypadkowo kowala szukającego w zbożu pieniędzy.

IV. Lipecka ziemia leży odłogiem. Roch uczy młodzież roboty w polu. Wichura niszczy chałupę Weronki. Poszkodowanym pomaga ksiądz i sąsiedzi. Stach i Weronka przeprowadzają się do Sikorzyny. Stary Bylica zostaje w zniszczonej chacie.

Trwają przygotowania do Świąt Wielkanocnych. Kobiety malują pisanki. Hanka kłóci się z Jagną o zabitego wieprza. W Wielką Sobotę – święcone. Hanka odnajduje pieniądze w miejscu wskazanym przez Macieja.

V. Po mszy w kościele wieś wyrusza w odwiedziny do więzionych lipeckich mężczyzn. Hanka powraca do domu pełna rozpacz – Antek traktował ją jak obcą osobę.

Lany poniedziałek. Józka znajduje zabitego psa i odkrywa podkop do komory. Hanka jest pewna, że złodziejem był kowal. Witek obchodzi wieś ze zrobionym przez siebie uciesznym kogutem. Pietrek, parobek Boryny, przymila się do Jagusi. Nie wie, że ma konkurenta – wójta. Jednak Jagna skrycie zadurzyła się w młodym Jasiu, synu organisty, który ma zostać księdzem. U Borynów Roch snuje swe opowieści. Na podlesiu wybucha pożar dworskich budynków. Lipczacy nie spieszą z pomocą.

VI. Hanka rodzi drugie dziecko – chłopca. W zniszczonej chacie ze starym Bylicą zamieszkał zdziwaczały pan Jacek. Chrzest dziecka Hanki. Wójt pragnie zbliżyć się do Jagny. Sąd zabrana dziedzicowi sprzedaży lasu należącego do wsi.

Do Lipiec przybywają Cyganie. We wsi zdarza się wiele kradzieży. Chłopi organizują straż. Roch organizuje lipczanom pomoc sąsiednich wsi w pracach polowych.

VII. Do wsi dociera wiadomość o rychłym zwolnieniu chłopów z więzienia. Hanka jest pełna niepokoju o Antka, który ma być sądzony osobno za zabójstwo borowego.

Procesja ze świętymi chorągwiami po polach. Lipczanie powracają do domów z więzienia. Wielka radość omija Hanke. Antek wciąż przebywa w więzieniu.

Geometry mierzą pola dworskie. Krąży plotka, że dziedzic sprzedaje folwark Niemcom.

VIII. Życie we wsi powraca do normy. W Tymowie odbywa się jarmark. Tereska żołnierka otrzymuje od męża list, zapowiadający jego rychły powrót do domu. Tereska jest w rozpacz, bowiem od dawna jest kochanką Mateusza. Postanawia go teraz czym prędzej odprawić – namawia ją do tego Jagustynka.

Kłótnia i krwawa bójka Kozłów z wójtostwem o skradzione płótno. Pan Jacek ofiarowuje Stachowi i Weronce drewno na nową chałupę. Na Podlesiu osiedlają się Niemcy. Dziedzic oddał im folwark za długi. Po wsi krążą plotki o nowym romansie Jagusi, tym razem z wójtem.

Młynarz doradza Hance wykupić Antka z więzienia i uciec do Ameryki (chce się w ten sposób pozbyć konkurentów do spadku po Macieju).

IX. Roch powraca z odpustu w Częstochowie. Razem z Hanką planują wykupienie Antka z więzienia. Stach i Weronka postawili nowy dom.

Syn Kłęba znajduje dwoje leżących ludzi. Okazuje się, że to Jagna i wójt, którzy upili się razem do nieprzytomności. Wieś jest zgorzona.

Chłopi stroją ołtarze na Boże Ciało. Podczas procesji rozpętuje się burza. W karczmie narada w sprawie Niemców. Grzela proponuje pogodzić się z dziedzicem. Mateusz chce przepędzić Niemców.

X. Młodzi też chcą przepędzić Niemców. Rodzice się sprzeciwiają, Roch trzyma z młodymi. Staje na czele delegacji. Chłopi nakazują wynieść się Niemcom.

Jagna głęboko przeżywa upokorzenie, cierpi. Hanka otrzymuje pismo o możliwości wypuszczenia Antka z aresztu za poręczeniem i kaucją. Matka Jagny zabrania swemu synowi, Szymkowi, ożenku z biedną Nastką Gołębianką. Kłótnia i bójka Dominikowej z synem. Szymek zostaje wyrzucony z domu. Roch podejrzewany jest przez władze carskie o potajemne nauczanie dzieci i rozdawanie polskich gazetek i książek.

XI. Sianokosy. Hanka przywozi z miasta wiadomość, że Antek zostanie wkrótce wypuszczony z aresztu. W nocy półprzytomny i chory Maciej wstaje z łóżka i wychodzi z domu na pole. To jego ostatni siew:

„Boryna zapatrzony przed się w cały ten urokliwy świat nocy zwiesnowej, szedł zagonami cicho, niby widmo błogosławiące każdej grudce ziemi, każdemu źdźbłu, i siał – siał wciąż, siał niestrudzenie. (...) ... jakby już jeno siebie samego rozsiewał do ostatka na te praojcowe role, wszystkie dni przeżyte, wszystek żywot człowieczy, któren był wziął i teraz tym niwom świętym powracał i Bogu Przedwiecznemu. (...)

Zachwiał się Boryna, roztworzył ręce, jak w czas Podniesienia:

– Panie Boże zapłać! – odrzekł i runął na twarz przed tym Majestatem Przenajświętszym. Padł i pomarł w onej łaski Pańskiej godzinie”.

Tom IV Lato

I. Przygotowania do pogrzebu Macieja. Pan Jacek przy trumnie wspomina wspólną walkę podczas powstania styczniowego.

Cała wieś przychodzi na pogrzeb Boryny. Przemawia ksiądz. Obecny jest też dziedzic, który chce ułagodzić chłopów. Stypa.

II. W Lipcach odpust na Piotra i Pawła: msza i procesja. Czytają zapowiedzi Szymka z Nastką. Narada w karczmie – chłopci radzą o zgodzie z dziedzicem. Jagna obserwuje przez okno Jasia.

III. Msza za duszę Boryny. Hanka wyrzuca Jagnę z domu Borynów. Jagna ze złości oddaje Hance zapis Boryny na 6 morgów ziemi. Dominikowa z Jagną składają w sądzie skargę na Hankę. Niespodziewana wieść: w wojsku umiera nagle syn Boryny, Grzela.

IV. Antek powraca do domu. Ogląda gospodarkę i chwali żonę. Radość Hanki. Sąsiedzi traktują Antka z szacunkiem jako pierwszego gospodarza we wsi. Chcą, by wziął on w swe ręce sprawę ugody z dworem.

V. Dominikowa wciąż jest przeciwna ożenkowi Szymka z biedną Nastką. Brat Nastki radzi Szymkowi kupić na spłaty ziemię od dziedzica i w taki sposób uniezależnić się od matki. Antek spowiada się księdzu. Potem spotyka Jagnę. Ma wyrzuty sumienia. Postanawia z nią zerwać. Kowal namawia go do wyjazdu do Ameryki, ale Antek postanawia zostać. Rosyjscy żandarmi przychodzą po Rocha, ten jednak zdążył dobrze się ukryć.

VI. Szymek kupuje od dziedzica pole. Jest szczęśliwy. Pan Jacek pomaga mu przy budowie domu. Szymek poślubia Nastkę Gołębiankę.

VII. Józia choruje na ospę. Opiekuje się nią Witek. Płonie stodoła wójta od uderzenia pioruna. Pan Jacek ofiarowuje Szymkowi i Nastce krowę. Wójt narzuca się Jagnie. Wzdycha do niej również Mateusz. Jagna myśli o Jasiu.

VIII. Lipczanie spotykają się z naczelnikiem powiatu w sprawie budowy szkoły. Chłopi nie chcą rosyjskiej szkoły, lecz swoją, polską. Naczelnik wyrzuca z zebrania Antka. Fałszuje też wyniki głosowania. Chłopi przegrywają.

IX. Antek spotyka dziedzica, który chwali go za odwagę w sprawie polskiej szkoły. Antka to irytuje, bowiem panowie:

„... za polskich czasów tyle jeno dbali o naród, żeby go batem popędzać i ciemieżyć, a sami se tak balowali, jaże i przebalowali cały naród, że tera wszystko trza zaczynać od początku, na nowo”.

Później Antek spotyka Jagnę z Jasiem i donosi o tym organiścinnie.

X. Po Rocha przybywają do wsi kozacy. Nocą Roch opuszcza Lipce.

XI. Całe Lipce przygotowują się do żniw. Z wojska powraca mąż Tereski żołnierki. Dowiaduje się o romansie żony z Mateuszem. Po awanturze jednak Jasiek przebacza żonie i nie chce zemsty na Mateuszu. Umiera stara Agata.

XII. Organiścina krytykuje przy Jasiu wdowę po Macieju Borynie. Wzburzony Jasio szuka Jagny, a kiedy ta otwiera przed nim swą duszę, czujna matka Jasia przerywa sielankę i nazywa Jagusię „suką”.

Jasio idzie na pielgrzymkę do Częstochowy. Jagna jest zrozpaczona i czuje się opuszczona: „Zabrakło jej nawet łez, zabite smutkiem i rozpaczą oczy świeciły kiej studnie niezgłębionej boleści”.

XIII. Aresztowanie wójta za defraudację 5 tysięcy rubli. Wieś jest wzburzona, bowiem jeśli gospodarka wójta nie jest warta tej sumy, Lipce będą musiały za niego dopłacić. Organiścina oskarża Jagnę, z którą wójt miał romans.

„Jakby iskra padła na prochy, tak buchnęły naraz wszystkie dawne urazy do Jagusi, wszystkie zazdrości i gniewy, i nienawiście”.

Gromada sądzi Jagnę. Ksiądz w tym czasie wyjeżdża ze wsi. Zapada decyzja o wypędzeniu jej ze wsi. W obronie dziewczyny staje tylko Mateusz. Antek nie chce bronić dawnej kochanki, zgadza się z wolą gromady – w ten sposób wydaje Jagusię rozwścieczonej gromadzie.

„... sto rąk głodnymi, chciwymi pazurami chwyciło ją ze wszystkich stron, wyrwało niby kierz płytko wrośnięty w ziemię i powlekło w opłotki”.

Chłopi umieszczają Jagnę na furze pełnej gnoju, pod kościołem biją ją i wywożą poza granice wsi. Po tym wydarzeniu nienawiść z ludzi opada. Wszystkich ogarnia wstyd. Nazajutrz wstaje piękny dzień. W Lipcach rozpoczynają się żniwa.

Nieszczęsna Jagna wraz z matką zamieszkuje u Szymka na Podlesiu i ciągle wspomina Jasia. Żałuje ją jeden proszony dziad – Jagna zawsze miała dobre serce dla biednych ludzi.

Forma

Przynależność gatunkowa

Chłopi Władysława Reymonta – to pierwsza **epopeja chłopska** w literaturze polskiej i światowej!

Epopeja (epos, poemat bohaterski, heroiczny) – to najstarszy gatunek epicki. Jego głównym tematem są zawsze losy zbiorowości (narodu, plemienia) lub ich reprezentatywnych przedstawicieli. Epopeja ukazuje losy bohaterów w dłuższej perspektywie czasowej i w szczególnie ważnych, przełomowych momentach. Jej fabuła osadzona jest zwykle na szeroko zarysowanym tle kulturowym i obyczajowym, a świat przedstawiony jest jako całość.

Choć eposy starożytne pisane były wierszem (poematy homeryckie), to jednak współcześnie epepeje mogą być także pisane prozą.

Bohaterowie epepei to ludzie wysokiego rodu, sławni i niezwykli. Reymont w swym dziele głównymi bohaterami uczynił przedstawicieli gromady chłopskiej, a tym samym nobilitował tę pomijaną w literaturze warstwę społeczną.

Uwaga: pisarz daleki był przy tym od młodopolskiej manieri tzw. chłopomanii, która polegała na tym, że grono malarzy i literatów interesowało się tematyką wiejską, ponieważ taka była moda (tego typu zachowanie ukazał Stanisław Wyspiański w *Weselu!*).

W epepei Reymonta chłopi ukazani są jako postacie o pogłębionej i dopracowanej charakterystyce, zawsze mówią własnym językiem – gwarą, a świat opisują i oceniają po swojemu.

Podstawowe wyznaczniki „Chłopów” jako epepei:

- koncepcja czasu – wiecznego, powtarzalnego, płynącego powoli ale nieuchronnie;
- bohater zbiorowy – gromada wiejska, na której tle przedstawieni są bohaterowie indywidualni;
- epizodyczna fabuła – wiele zdarzeń nie tworzy zwartej akcji, lecz służy budowaniu tła społecznego i obyczajowego;
- eksponowanie przyrody jako bohatera dopełniającego życie ludzkie;
- szczegółowy opis przedmiotów, sytuacji, wyglądu, obyczajów, tradycji;
- połączenie dwu stylów opowiadania: patetycznego (np. scena śmierci Boryny) oraz realistycznego, służącego opisowi codziennego życia chłopów.

Uwaga: to, co odróżnia *Chłopów* od klasycznego eposu, to przede wszystkim koncepcja postaci narratora, który w tradycyjnych eposach był kimś autonomicznym, znajdującym się niejako ponad opisywanymi wydarzeniami, zaś u Reymonta ten, kto mówi w powieści w dużym stopniu utożsamiony został z bohaterem zbiorowym, wtopił się niejako w gromadę chłopską, przemawiając jej językiem i przejmując jej sposób myślenia o świecie i życiu.

Narracja

W powieści dominuje narracja w trzeciej osobie, a narrator, który nie należy wprost do świata przedstawionego utworu, jest „niewidoczny” dla odbiorcy i anonimowy.

Kazimierz Wyka wyróżnia trzy oblicza tej postaci:

- „wsiowy gaduła”, który uczestniczy w obyczajowo-obrzędowo-liturgicznym toku opowieści (występuje najczęściej);
- „młodopolski stylizator” o poetycko-inteligenckim rodowodzie, wskazujący na rytm prac ludzkich sprzęgniętych z przyrodą (np. impresjonistyczne opisy jesiennego pola, symboliczny obraz śmierci Boryny);
- realistyczny obserwator – zaznacza swoją obecność głównie w toku wydarzeń fabularnych (np. przedstawia zróżnicowaną strukturę społeczną Lipiec); ten typ narratora występuje najrzadziej.

Uwaga: W *Chłopach* niewiele jest takich fragmentów, w których narrator pełniłby rolę jednoznacznej i precyzyjnie określonej. Wskazane przez Kazimierza Wykę trzy „oblicza” tego, kto mówi w powieści, najczęściej realizowane są łącznie, z nasileniem jednak cech wypowiedzi właściwych w danym fragmencie poszczególnym typom narracji.

Język powieści

Reymont to mistrza słowa, który szczyt literackiego artyzmu osiągnął właśnie w *Chłopach*. Niemal połowa powieści napisana jest charakterystyczną gwara. **Uwaga: pisarz posłużył się tu stylizacją!** Gwara w powieści Reymonta jest zbliżona do mowy używanej przez ludność pochodzenia chłopskiego, zamieszkującą okolice Łowicza i Skierniewic (obok Skierniewic leżą autentyczne Lipce!). Nie odpowiada jednak żadnej określonej gwarze chłopskiej okresu, w którym powstawało dzieło. Autor stworzył na potrzeby powieści nowy język, będący mieszaniną gwary i polszczyzny literackiej: w dialogach język ten przyjmuje postać „soczystej” gwary, w opisach zbliża się zaś do stylu znanego z opisów epickich.

Rodzaje stylizacji w Chłopach:

- gwarowa (występuje na wszystkich poziomach języka);
 - fonetyczna (np. „hale” zamiast „ale”);
 - fleksyjna (np. „chodźta”, „ocięć mówili”);
 - leksykalna (np. „paskudnik”);
 - składniowa (np. „Oczy swoje mam i miarkuję se ździebko”);
- realistyczna (sięganie do źródeł mowy potocznej);
- młodopolska (zabiegi liryzacji prozy, z elementami naturalistycznymi i impresjonistycznymi).

Warto wiedzieć:

Gwara – odmiana języka, używana na określonym terytorium i odbiegająca od ogólnej normy (uzusu) języka literackiego.

Dialektyzacja – wprowadzenie do utworu literackiego elementów dialektu lokalnego przez autora, znajdującego normy języka literackiego, jako narzędzia służącego uzyskaniu stylizacji gwarowej.

Rola opisów w powieści

Reymont to znakomity polski pejzażysta literacki! Stylistyczne mistrzostwo autora *Chłopów* najlepiej wyraziło się w opisach przyrody. Mają one charakter liryczny i nastrojowy. Autor jest mistrzem metafor i sugestywnych porównań. „Słowem malowane” pejzaże oddają znakomicie filozofię wiecznej przemienności i cykliczności – podkreślają dynamikę przemian w przyrodzie, której częścią jest także każdy człowiek.

Zegar epicki w powieści

Jak wskazał Kazimierz Wyka, *Chłopi* to powieść o odwiecznym losie chłopskiej egzystencji, zawieszona w mitycznym beczasie.

Wyka wyróżnił pięć porządków czasowych w tetralogii Reymonta:

1. Czas fabularny (zob. *Czas akcji*): 22 X – św. Korduli, 25 XII – Boże Narodzenie, 29 VI – św. św. Piotra i Pawła itd.

2. Czas naturalny: jeden pełny cykl przyrody: od późnej jesieni do późnego lata:

- jesień: siew, wykopki, kiszenie kapusty, obróbka lnu;
- zima: przędzenie, zbieranie chrustu
- wiosna: siew, orka,
- lato: sianokosy, żniwa itd.

Życie chłopów jest podporządkowane naturze, nienaruszalnym jej prawom („Bóg Ojciec siedzący na tronie ze snopów”) – zakorzeniony od pokoleń związek z ziemią (duchowy i religijny). Symbolika przedchrześcijańska.

Uwaga: na czas naturalny w powieści nakłada się **czas mitologiczny** (kolisty), rytm wiecznie powtarzalny. To dzięki takiemu zabiegowi, czyli zamknięciu fabuły w czasie mitologicznym (kolistym, cyklicznym, powtarzalnym) – *Chłopi* są powieścią uniwersalną i ponadczasową!

3. Czas obyczajowo-obrzędowo-liturgiczny (religijny)

Od pierwszej niedzieli Adwentu przez Boże Narodzenie, Trzech Króli, Wielki Post, Niedzielę Palmową, Wielkanoc, Boże Ciało, święto Piotra i Pawła.

Uwaga: czas naturalny i czas obyczajowo-obrzędowo-liturgiczny zespalają się w mentalności chłopów: czas natury – to czas pracy, czas religijny – to czas odpoczynku.

Uwaga: wiara chłopów jest emocjonalna, żarliwa, ale niezbyt pogłębiona; wieś żyje bardziej katolickim obrządkiem niż żarliwą wiarą.

4. Kalendarz obyczajowo-zwyczajowy

- Adwent: wystrzyganki
 - Wigilia: (chodzenie z gwiazdą, Turoniem)
 - Wielki Tydzień (pogrzeb śledzia i żuru, procesje)
 - Wielkanoc (pochód z kogutkiem)
- zwyczaje świeckie: obieranie kapusty, pieśni ludowe, opowieści itp.

5. Porządek egzystencjalny

To czas życia i czas śmierci: chłopci nie boją się umierania, bo jest to podstawowe prawo natury. Życie ludzkie przemija, ale i odradza się w nowych pokoleniach, podobnie jak życie roślin i zwierząt.

Bibliografia i literatura zalecana

- W. Reymont *Chłopi*, Oprac. F. Ziejka BN, Ossolineum 1991;
- K. Wyka *Próba nowego odczytania „Chłopów” Reymonta* w: „Pamiętnik Literacki” 1968 z. 2; B. Kocówna, *Reymont. Z dziejów recepcji twórczości*, Warszawa 1975; J. Rurawski, *Władysław Reymont*, Warszawa 1977; W. Kotowski *Pod wiatr. Młodość Reymonta*, Łódź 1979;
- K. Wyka, *Reymont, czyli Ucieczka do życia*, Warszawa 1979; S. Lichański, *Władysław Stanisław Reymont*, Warszawa 1984, S. Lichański, *Epopeja polskiej wsi* w: S. Lichański, *Władysław Stanisław Reymont*, Warszawa 1984 „*Chłopi*” i *Reymont Władysław*” w: *Literatura Polska. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1984.